

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Paşa ƏLİOĞLU

AZƏRBAYCAN ŞAIRİ BƏSİRİ VƏ ONUN ƏDƏBİ İRSİ

Yeni aşkar edilmiş əyazmaların işığında

XV-XVI əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqdə bir sıra qüdrətli türk dövlətlərinin mövcudluğu, bu dövlətlərin ərazisində qədim mədəniyyət mərkəzlərinin çiçəklənməsi diqqəti cəlb edir. Hindistanda Teymurun nəvəsi Babur şah (1483-1530) tərəfindən əsas qoyulan Böyük Moğol İmperatorluğu (1526-1857), Xorasanda Hüseyn Bayqaranın (1438-1506) hökmdarlıq etdiyi, Əlişir Nəvainin (1441-1501) vəziri olduğu dövlət (1470-1507), Orta Asiyada paytaxtı əvvəl Səmərqənd, sonra Buxara olan Şeybanilər dövləti (1500-1598), özbək xanlıqları, Azərbaycanda və İranda Qaraqoyunlular (1406-1468), Ağqoyunlular (1467-1501), Səfəvilər (1501-1736) dövlətləri, Anadolu, Şərqi Avropa və Afrikanın bir hissəsində Osmanlı imperatorluğu (1299-1924), Misirdə və Suriyada Məmlüklər dövləti (1250-1517), Qara Dənizdən şimalda Krım xanlığı (1443-1783) var idi. Münasibətləri çox da sadə olmayan, bir sıra hallarda öz aralarında müharibələr aparan Osmanlı və Səfəvilər dövlətlərində mədəniyyətin, ədəbiyyatın, anadilli poeziyanın tərəqqisi əlimizə çatmış yazılı mənbələrdə özünü bariz şəkildə göstərməkdədir. Bu türk dövlətləri arasında siyasi ziddiyyətlər nə qədər kəskinləşsə də ziyalılar, şair və yazıçılar həmişə qardaş ölkələrin ədəbiyyatlarını, mədəniyyətlərini yaxınlaşdırmağa çalışmışlar. Böyük Azərbaycan şairi və yazıçısı, rəssam və alimi Sadiq bəy Əfşar (1533-1610) qardaş özbək ədəbiyyatına, Əlişir Nəvaiyə hörmət əlaməti olaraq əsərlərinin mühüm hissəsini cığatay türkcəsində - orta əsrlər özbək ədəbi dilində yazmışdır. Məktublarından birində, o, Azərbaycan türkcəsində, osmanlıcada, cığatayda sərbəst yazdığını məlumat verir. Görkəmli edib Ə.Nəvainin “Məcalisün-nəfais” təzkirəsinin təsiri ilə cığatayca yazdığı səkkiz fəsildən ibarət olan “Məcməül-xəvas” təzkirəsinin “Müasir padşahlar haqqında” adlı birinci fəslində şeir yazan hökmdarlardan biri - dəfələrlə Səfəvilər dövlətinə hücumlar etmiş Osmanlı hökmdarı Sultan Süleyman (1520-1566) barədə belə yazır: “Özü də çox mülayim şeir təbinə malik idi və “Mühibbi” təxəllüsü ilə yazırdı. Deyilənə görə, bu təxəllüsü onunla mərhum padşah (I Şah Təhmasib Səfəvi) arasında olan düşmənçilik dostluğa və ədavət məhəbbətə çevrilən vaxt qəbul edib. Hər halda, bu təxəllüsdən məhəbbət zahir olur”. Əlbəttə ki, Sultan Süleyman şeirdə “Mühibbi” təxəllüsünü iki dövlət arasındakı münasibətlərin yaxşılaşması münasibəti ilə qəbul etməmişdir. Faktın bu cür şərh edilməsi

ədiblərimizin ölkələri yaxınlaşdırmağa çalışdığını, onların arasındakı münasibətlərin yaxşılaşmasına sevindiğini bariz şəkildə göstərməkdədir.

Həyat və yaradıcılığı ilə türk xalqları ədəbiyyatlarını bir-birinə yaxınlaşdırmağa çalışmış, Azərbaycan-özbək-osmanlı ədəbi əlaqələrini daha da möhkəmləndirmiş sənətkarlardan biri də Bəsiridir. O, Azərbaycanda, Təbrizdə dünyaya gəlmiş, özbək ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri ilə tanış olmaq üçün Xorasana, Herata səfər etmiş, ömrünün ən mühüm hissəsini Osmanlı dövlətində, İstanbulda yaşamışdır. Şairin həyatından danışdıqda Təbriz-Herat-İstanbul üçbucağı ilkin olaraq diqqəti cəlb edir. Tarixdən məlumdur ki, Xorasanda ədəbi-mədəni həyat xüsusilə Hüseyn Bayqaranın hakimiyyəti illərində çiçəklənmişdir. Osmanlı imperatorluğunda Herat ədəbi mühitinə böyük maraq olmuş, Sultan Mehmed Fateh (1451-1481) bəzi əsərləri ölkəsinin mədrəsələrində dərslik kimi istifadə olunan Əbdürrəhman Camiyə (1414-1492) maaş təyin etmişdir. Bir sıra osmanlı təzkirəçiləri, o cümlədən, müasiri Qəstimonulu Lətifi (1491-1582) "Təzkirətüş-şüəra və həbsirətün-nüzəra" adlı əsərində göstərir ki, Əlişir Nəvai divanını Anadoluya ilk öncə Bəsiri gətirmişdir. Təkcə bu fakt Azərbaycan şairinin Osmanlı ədəbi mühitində oynadığı rol, türk xalqları arasındakı ədəbi əlaqələrin inkişafı sahəsindəki xidmətləri barədə danışmağa imkan verir. İstanbulun Süleymaniyyə kitabxanasında saxlanan farsca divanında (buraya onun türkcə şeirləri də əlavə edilmişdir) adı Məhəmməd bin Əhməd bin Əbül-Məali əl-Mürtəza kimi gedən Bəsirinin İstanbulla haradan gəlməsi barədə müəlliflər müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Məhəmməd Qəzvini, Səhi bəy, Gelibolulu Ali onun Əcəm, Lətifi Əcəm sərhədinə yaxın bir yerdən olduğunu söyləyirlər. Aşiq Çələbi və ondan istifadə edən Həsən Çələbi, Bəyani, Mehmed Sürəyya və Şəmsəddin Sami şairin xorasanlı, Riyazi və Katib Çələbi isə Bağdadlı olduğunu göstərir. Fikrimizcə, Bəsirinin xorasanlı olduğunu söyləyənlərin səhvi onun bu diyara gedib Herat ədəbi məktəbinin nümayəndələrinin əsərlərini İstanbulla gətirməsi faktından qaynaqlanır. Bağdadlı olduğunu deyənlər isə, yəqin ki, dilinə əsasən bu fikri söyləmişlər. Məlumdur ki, bu dövrdə Bağdadda yaşayıb-yaradan sənətkarların çoxu əsərlərini Bəsiri kimi Azərbaycan türkcəsində yazırdı. Məsələ orasındadır ki, şairin həmyerlisi Məhəmməd Qəzvini onu Mövlana Bəsiriyi-Əcəm adlandırır, Əhdi Bağdadi isə diyari-Ruma köçmüş əcəm olduğunu bildirmişdir. "Əcəm" sözü ilk dövrlərdə qeyri-ərəb, sonralar isə İran və Azərbaycandan olan mənasında işlədilmişdir. Bəsiriyə aid edildikdə Azərbaycan türkü deməkdir. Ən vacibi isə odur ki, bütün mənbələr onun İstanbulla Ağqoyunlu dövlətindən gəldiyini təsdiqləyir. Mənbələr göstərir ki, Bəsiri gəncliyində Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin (1453-1478) oğulları - Uğurlu Məhəmməd (?-1477) və Yəqubun (1478-1490) yanında olmuş, onlara qəsidələr həsr etmişdir. Səyahətlər etmiş, təxminən 1487-ci ildə Xorasanın paytaxtı Heratda olmuşdur. Aşiq Çələbi onun Hüseyn Bayqara, Ə.Nəvai, Ə.Cami və Binainin xidmətində olduğunu qeyd etmişdir. Nəvai yerli mühitdə tanımaq üçün Bəsirinin adına müəmma yazmışdır. Bu müəmma müxtəlif mənbələrdə tövsiyənamə, sifarişnamə, namə də adlandırılır. Bəsiri təxminən 1491-ci ildə II Bayəzidin dövründə (1481-1512) İstanbulla gəlmiş və özü ilə Nəvai, Ə.Cami və Binainin əsərlərini, adına Nəvai tərəfindən yazılmış müəmmayı gətirmişdir. Şair Uzun Həsənin Osmanlıya sığınmış oğlu Uğurlu Məhəmmədin II Mehmed Fatehin qızından doğulmuş oğlu Gödə Əhməd bəyin (iyul 1497-dekabr 1497) müsahibi olmuşdur. Gödə Əhməd 1497-ci ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra Bəsirini elçi sifəti ilə İstanbulla, II Bayəzidin yanına göndərir. Şair İstanbulda olarkən Gödə Əhmədin öldürüldüyünü öyrənir, bundan sonra geri qayıtmır, evlənərək öm-

rünün sonunadək burada yaşayır. İstanbulda yaşadığı zaman o, Tacizadə Cəfər Çələbi, Müəyyədzadə Əbdürrəhman Çələbi, dəftərdar İskəndər Çələbi kimi şəxslərdən dəstək görmüşdür. Bəsinin Zati, Qəndi, Kəşfi kimi osmanlı şairləri ilə dostluq etdiyi barədə məlumat vardır. Şair h.941-ci ildə (m.1534-1535) təxminən yetmiş yaşlarında vəfat etmiş, İstanbulun Ədirnəqapısı kənarındakı məzarlıqda, deyilənə görə, Zatinin qəbrinin yanında dəfn edilmişdir. Tədqiqatçılar yetmiş yaşlarında vəfat etdiyinə əsaslanaraq şairin 1466-cı ildə doğulduğu fikrini irəli sürürlər. Bəsinin oğlu Cəlili də şair olmuşdur.

Osmanlı təzkirələri və özünün əsərləri Məhəmməd Bəsinin xasiyyəti, həyat tərzi, insanlarla münasibəti barədə müəyyən fikir söyləməyə imkan verir. Onun güləruz, zarafatçı, elmi bir adam olduğunu, buna görə də yüksək vəzifəli şəxslərlə yaxınlıq etdiyini söyləyirlər. Qınalızadə Həsən Çələbi (1546-1604) 1586-cı ildə tamamladığı "Təzkirətüş-şüəra" əsərində Bəsinin geniş bilikli, lətifələri ilə məşhur olduğunu, Ayasofya vəqfindən ülüfə (üç aydan bir alınan maaş) və padşahdan salyanə (ildə bir dəfə verilən pul vəsaiti) aldığını bildirir. Həsən Çələbi yazır: "Mətai-məarifün mərdi-xəbiri və fünuni-lətaifün naqidü bəsidür. Əksər əşarü göftarı həzlə mail olmağın əshabi-dövlət vəərbabi-izzətün söhbətinə daxil olurdu. Həcviyyatü həzliyyatı vafir və lətaifü qəraibi mütəkəsirdür."

Bəsi haqqında Səhi bəy "Ziyadə maarifə və neçə lətaifə qadir kimsədir" demişdir. Lətfi onun barəsində yazır: "Əcəb lətifəquy, cərbzəban və şuxməcaz və əzblisandır. Hini-mühavirədə xänderuy, nədimşivə və bəzləquy, hərifi-zərif idi. Cəridələrə və cünglərə səbt olacaq rəngin lətaifi və lətaifə mütəəlliq məairi çox idi və xuyü xislətdə alacılığından qeyri eybi yok idi". Digər təzkirəçilər də şairin üzündə dəri xəstəliyinin (dəmrov) əlamətləri olduğunu, buna görə "Alaca Bəsi" kimi xatırladığını bildirirlər.

Osmanlı müəllifi Cənab Şihabəddin Bəsinin osmanlı ədəbiyyatına təsiri barədə yazır: "Ədəbiyyatımızın bu əsrdə iqbali doğmaq üzrə ikən İrandan gələn şüəra arasında bir Bəsi vardı ki, əgərçi böyük şair degilsə də, o dövrün cərəyani-ədəbisi üzərində dolayısıyla pək şayani-diqqət bir təsiri oldu. Şeyx Caminin və Əlişir Nəvainin tövsiyənamələri ilə Heratdan məmləkətimizə gəlirkən Bəsi gərək o iki böyük şairin və gərək məşhur Hüseyn Bayqaranın mənzumələrini bərabərində gətirmişdi".

Lakin Bəsinin maddi vəziyyəti heç də həmişə qənaətbəxş olmamışdır. Osmanlı sənədlərini araşdıran tədqiqatçılar göstərir ki, II Sultan Bayezidin zamanında padşahdan kifayət qədər yardım görən şairə sonrakı dövrlərdə o qədər də yardım etməmişlər. Görünür, "Gədayi-möhnətamuzəm, məni ac eyləmə, Ya Rəbb" misrasıyla başlanan qəzəlini şair həmin vaxtlarda yazmışdır.

Bəsinin aşağıdakı əsərləri əlimizə çatmışdır: Farsca divan və türkcə şeirlər toplusu, "Lətaifnamə", "Bənginamə" və maddeyi-tarixlər.

İsmayıl Hikmət şairin farsca divanı ilə türkcə şeirlərinin bir yerdə köçürüldüyü avtoqraf əlyazma nüsxəsinin İstanbulun Ali Emiri Kitabxanasında saxlandığını məlumat verir. Bundan başqa o, bildirir ki, Bəsinin şeirlərindən nümunələr Ədirnəli Məhəmməd Nəzminin İstanbul Nuri-Osmaniyyə Kitabxanasında saxlanan "Məcmə ən-nəzair", İqdirlı Hacı Kamalın İstanbul Ümumi Kitabxanasında saxlanan "Cəmə ən-nəzair", Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti Şərq fakültəsindəki 452 nömrəli "Məcmuət ən-nəzair" və Rusiya Federasiyası Şərqşünaslıq İnstitutunun Əlyazmalar bölməsindəki B-307 şifrlı müxtəsər "Məcmuətün-nəzair" toplusunda vardır. Professor Azadə Musabəyli şairin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı məcmuələrdə, Salman Mümtazın şəxsi arxivində saxlanan şeirlərini araşdırmış, onları Rusiya

Federasiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun Əlyazmalar Bölməsindəki, İ.Hikmətin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabındakı şeirlərlə müqayisə etmişdir.

Çağdaş Türkiyə tədqiqatçılarının verdiyi məlumata görə, Bəsirin öz əli ilə köçürdüyü farsca divanı və ona əlavə edilmiş türkcə şeirləri İstanbulun Süleymaniyyə Kitabxanasında 292-ci nömrə altında saxlanmaqdadır. Əlyazmanın əvvəlində Xacə Cahən Mahmud bin Məhəmməd əl-Gilaninin "Riyazətül-inşa" adlı əsəri köçürülüb (1a-292a). 229b-281b vərəqlərindəki farsca divanda şairin 23 qəsidə, 121 qəzəli vardır. Sonrakı hissədə şairin türkcə 1 qəsidə, 46 qəzəl, bəzi qitə və beytləri köçürülmüşdür.

Bəsirin farsca divanının türk tədqiqatçıları Kutluxan Ərən və Fikrət Sarısoy araşdırmış, Əhməd Kartal onun Süleymaniyyə nüsxəsindəki türkcə şeirlərini latın qrafikası ilə çap etdirmişdi.

Bəsirin şeirlər toplusunun Tehranın Milli Kitabxanasından əldə edilmiş, nəstəliq xətti ilə köçürülmüş avtoqraf nüsxəsi böyük maraq doğurur. Divanın əvvəlində (v.1a-156a) farsca divan, sonra isə (v.157a-194a) türkcə şeirlər yazılıb. Farsca şeirlər Peyğəmbərə həsr edilmiş nəf qəsidəsi ilə başlanır. Bundan sonra 23 qəsidə gəlir. Ağqoyunlu Gödə Əhmədə 4, Ağqoyunlu Uğurlu Məhəmmədə 1, Sultan Hüseyn Bayqaraya 1, vəzir İbrahim Paşanın qəsrinə 1, Nişançı Cəfər Çələbiyə 1, Sultan II Bayezidə 11, Sultan Səlimə 2, Sultan Süleymana 1 qəsidə həsr edilib. Bunlardan sonra farsca 154 qəzəl, rübai və fərdlər gəlir. Daha sonra türkcə 74 qəzəl və 4 qəsidə köçürülmüşdür.

İstanbulun Süleymaniyyə və Tehranın Milli Kitabxanasında saxlanan bu iki əlyazma divandan başqa bir sıra məcmuələrdə Bəsirin ayrı-ayrı şeirlərinə rast gəlirik. Ədirnəli Nəzminin "Məcmueyi-nəzair"ində şairin 20 qəzəli, Pərvanə ibn Abdullaha "Pərvanə məcmuəsi"ndə 22 qəzəli, Sultan Xuban məcmuəsində 11 qəzəlinin mətləsi vardır. XVII əsrdə Qasım tərəfindən yazılmış "Bəhrül-maarif" və ya "Sənduqətül-maarif" adlı məcmuədə Bəsirin 13 qəzəli vardır. Türk alimi Ahmet İçli bu şeirləri ön sözlə nəşr etdirmişdir. Əlyazması Paris Milli Kitabxanasında saxlanan "Məcmeyi-gül"də şairin 5 qəzəlinin mətlə beyti verilib. Bundan başqa, bəzi cümlələrdə də onun şeirləri köçürülmüşdür.

Sağlığında lətifələri ilə tanınan Bəsirin "Lətaif" ("Lətifələr") əsəri geniş yayılsa da, hazırda bu əsər tam halda əldə yoxdur. Şairin seçmə lətifələrinin toplandığı natamam bir əlyazma nüsxəsi Konya Qoyunoğlu Muzeyi Kitabxanasında saxlanır. İkinci ağızdan nəql edilən bu lətifələrin bəziləri Lamiizadə Ləm'i Çələbinin topladığı atasına aid lətifələrin içindədir.

Bəsirin nəslə yazdığı kiçik həcmli "Bənginamə" əsərinin əlyazması Milli Kitabxana əlyazmaları Ankara Adnan Ötügen II Xalq Kitabxanası Kolleksiyyasında 06 HK 436-cı nömrə altında saxlanan "Məcmeyi-əşar və fəvaid" adlı əsərin 6a-7b vərəqlərində yazılmışdır. "Qoft mənla Bəsiri" başlığı ilə başlanan həmin hissə aydın hərəkəli nəsx xətti ilə köçürülüb. Əsərin əvvəlində müəllif ətrafdakıların ondan iştah artıran bir əhvalat danışmasını xahiş etdiklərini bildirir. Buna cavab olaraq Bəsiri yumorlu bir əhvalatı qələmə almışdır. Gülüş doğuran odur ki, dərddə və kabab həsrəti ilə acından ölmüş Bənginin (hərfi mənası: narkoman) məzarını müxtəlif meyvə və xörəklərlə bəzəyirlər. Əsərdəki xörəklərə həsr edilmiş iki şeir Bəsirin türkcə şeirlər toplusuna da daxil edilib. Türk alimi Fatih Başpınar "Bənginamə"nin mətnini ilk dəfə olaraq latın qrafikası ilə nəşr etdirmişdir.

Bundan başqa, Bəsirin divanına və təzkirələrə daxil edilmiş, qitə və beyt şəklində yazılmış, müxtəlif tarixi hadisələrə aid maddeyi-tarixləri də vardır.

Professor Mehmet Çavuşoğlu Bəsirin türkcə şeirlərinin dili barədə yazır: "Osmanlı şüəra təzkirəçilərinin deyimi ilə "əcəmanə", yeni öz dili olan Azəri

şivəsiylə şeirlər yazan Bəsiri daha sonra İstanbul türkcəsini kullanmağa başlamışdır. Bununla bərabər öz əl yazısı ilə qeyd etdiyi şeirlərində yer-yer Azəri şivəsinin izləri görülür”. Bu fikir barədə mülahizəmizi bildirmək istərdik. Əgər professor Mehmet Çavuşoğlunun dediyi kimi, Bəsinin öz əli ilə yazdığı şeirlərdə Azərbaycan türkcəsi hiss olunursa, deməli, onun şeirləri yerli təzkirəçi və katiblərin təqdimində sırf osmanlıca səsləndirilmişdir. Bu qənaətdəyik ki, ömrünün əsas hissəsini Osmanlı dövlətinin vətəndaşı olmuş Füzulinin şeirləri necə Azərbaycan türkcəsindədirsə, Bəsinin şeirləri də yerli şivə elementləri əlavə olunsada Azərbaycan türkcəsindədir. Buna baxmayaraq, osmanlı müəllifləri Füzulini də, Bəsiri və başqa azərbaycanlı şairləri də osmanlı şairi hesab etmişlər.

Bəsiri əsərlərində az da olsa cığatay (orta əsrlər özbək ədəbi dili) elementləri vardır. Qeyd etdiyimiz kimi, Bəsiri bir müddət Xorasanın paytaxtı Heratda olmuş, bu dövlətin hökmdarı, həm də şair olan Hüseyn Bayqaranın, Əlişir Nəvainin, Əbdürrəhman Cami və Binainin rəğbətini qazanmışdır. Nəvai divanını ilk dəfə Osmanlı dövlətinə gətirən də o olmuşdur. Həmin dövrdə yaşamış digər bir Azərbaycan şairi Kişvəri (bu şairimizin Herata getməsi təsdiq olunmamışdır, ehtimal edilir) ilə müqayisədə Bəsiri şeirlərində Nəvai təsiri, əsərlərinin dilində cığatay elementləri o qədər də çox deyil. Şairin “Hər səhər gül yüzünə düşgün degildir jalələr” misrasıyla başlanan qəzəlində belə bir misra vardır: “Kuhkən tufraqidin hər yaz bitkən lalələr”. Buradakı “Kuhkən tufraqidin” (“Kuhkən, Fərhad torpağından”) ifadəsindəki ikinci sözdə “p” əvəzinə “f” səsinin işlədilməsi, çıxışlıq hal şəkilçisinin -dan, -dən deyil, -din olması cığatay dilinin əlamətidir. “Bitən” əvəzinə “bitkən”sözünün işlədilməsi cığatay dili təsiri ilə bağlıdır. Şairin “Görgəc”, “Qondı, tut” rədifli qəzəlləri onun cığatay ədəbiyyatına, Nəvai irsinə hörmətlə yanaşdığını göstərir. Nəvainin türkcə divanlarında “Görgəc” rədifli qəzəl olmasada, sözün “görcək” deyil, “görgəc” kimi yazılması orta əsrlər özbək ədəbi dilinin təsiridir.

Bəsinin “Qondı, tut” rədifli beş beytlik şeiri Nəvai qəzəlinə nəzirə olaraq yazılmışdır. Qeyd edək ki, “Qəraibüs-siğar”, “Bədayiül –vəsət” adlı divanlarında Nəvainin “Boldı, tut” rədifli üç qəzəli vardır. Rədif sözləri tam üst-üstə düşməsə də Azərbaycan şairinin dahi özbək şairinin əsərinə cavab yazdığı şübhəsizdir. Bəsiri şeirinin Nəvainin əsasən “Bədayiül-vəsət” divanındakı “Boldı, tut” rədifli qəzəli ilə, daha çox bu qəzəlin əvvəli ilə səsləşdiyini görürük. “Bədayiül-vəsət” adlı divanına daxil olan 12 beytlik qəzəlinin əvvəlində Nəvai pərəstiş obyektinin yüksək mənəbə ucaldığına görə sevinc hissələrini ifadə edir:

***Textu tocinq kişvəri mülki-Skəndər boldı, tut,
Xızır ömri həm bu mülk üzrə müyəssər boldı, tut.
Böylə mülkü ömrün sonq cinnü insü vəhşü teyr,
Hökmi-əmrinğə Süleymandek müsəxxər boldı, tut.***

Şeirir sonrakı hissələrində həyatın vəfasızlığı, fürsət var ikən dünya nemətlərindən bəhrələnməyi bacarmağın lazımlığı, bu dünya-axirət barədə fəlsəfi fikirlər əksini tapmışdır.

Bəsinin qəzəli də aşıqın pərəstiş obyektinin hökmdar kimi öyülməsi, onun başına şahlıq quşunun qonmasından bəhs edilməsi ilə başlanır:

***Sərvərə, sərpənceyi-şahini-dövlət qondı, tut,
Fərqiñe mürği-hümayü övci-izzət qondı, tut.
Saidündə sayeyi-zülfin, pəri-Cibril san,
Ya nihali-sidrə, ya tavusi-cənnət qondı, tut.***

Üçüncü beytdə şair deyir ki, onun qəlbinin quşu sevgilisinin keçdiyi yerin kölgəsindəki ağacda özünə yer etmişdir. O, özünü məşuqəsinin bağına qonmuş aşıq bülbülə bənzədir və onu tutmağı xahiş edir:

***Gülşəni-kuyin nihalin cay edərsə mürği-dil,
Bağına bir bülbülü-şuridə halət qondu, tut,***

Dördüncü beytdə şair sevgilisində müraciətən dünyanın qaraquşunun, qartalının onu ovladığını bildirir. Buna görə də onun başına hüdhüd quşu kimi qonmuş səadət quşunu vaxtında tutmaq, daha doğrusu, həyatın, ömrün gözəl çağlarının qədrini bilmək lazımdır, - deyir. Bu beyt dünyanın vəfasının olmadığından danışan, bir günün qədrini bilməyi məsləhət görən Nəvai beytləri ilə səsləşir. Sonuncu beytdə Bəsiri qoynuna vəqfi-məhəbbətin, yəni məhəbbət mülkünün, məhəbbət sərvətinin qonduğunu və bunun qədrini bilməyin vacib olduğunu deyir:

***Əksi-xətti-arizin vüsət şəbində dil gedər,
Ey Bəsiri, qoynuna vəqfi-məhəbbət qondu tut.***

“Tut”, “Tutdum, tut” rədifli qəzəllərə Füzuli divanında da rast gəlirik. Məzmun və vəzndə fərq olduğuna görə bu şeirləri Nəvai qəzəlinə cavab hesab etmək olmaz. Hər halda, tamamilə mümkündür ki, Füzuli Nəvai sənətinə hörmət əlaməti olaraq bu qəzəlləri yazmışdır.

Füzulidən öncəki Azərbaycan və Osmanlı ədəbiyyatında iki dahi türkdilli sənətkarın - Nəsimi və Nəvainin böyük nüfuz sahibi olması şübhə doğurmur (Xoca Əhməd Yəsevi, Yunis İmrə, Şah İsmayıl Xətəinin də nüfuz və təsirindən danışmaq olar. Lakin Nəsimi və Nəvai təsiri daha güclü olmuşdur). Ömər ibn Məzidin Nəsiminin ölümündən 20 il sonra tərtib etdiyi “Məcmuətün-nəzair” toplusunda osmanlı şairlərinin Nəsimi qəzəllərinə yazdıqları nəzireləri nəzərdən keçirdikdə böyük Azərbaycan şairinin ədəbi irsinin, sözün həqiqi mənasında, osmanlı ədəbi prosesində iştirak etdiyinin şahidi oluruq. Bu, əlbəttə ki, başadüşüləndir. Nəsimi ömrünün mühüm hissəsini vətənidən uzaqlarda, Anadolu, Osmanlı imperatorluğunun ərazisində və yaxın yerlərdə yaşamışdır. Belə qüdrətli sənətkarın onu əhatə edən türkdilli şairlərin yaradıcılığına təsir etməməsi mümkün deyildi. Ağqoyunlu dövlətinin ərazisində olan Kərbəlada doğulmuş, gəncliyində Səfəvilər dövlətinin təbəəsi olmuş, həyatının yetkin çağlarında Qanuni Sultan Süleyman Bağdadı, İraqı tutduqdan sonra (şair Sultan Süleymanın 1534-cü ildə Bağdada daxil olmasına qəsidə həsr etmişdir) Osmanlı dövlətinin vətəndaşı olmuş Məhəmməd Füzuli də Osmanlı şairlərinin yaradıcılığına güclü təsir etmişdir. Osmanlı ədəbiyyatına Nəsimi və Füzulinin güclü təsiri tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır (bu təsir o qədər güclü olmuşdur ki, sənətkarlarımızı osmanlı şairi kimi təqdim edənlər də az deyil).

XV-XVI əsrlərdə yaşamış Azərbaycan və Osmanlı şairləri Dədə Ömər Rövşəni, Gülşəni, Xəlili, Həqiqi, Kişvəri, Həbib, Şah İsmayıl Xətəi, Mühyiddin Abdal, Pir Sultan Abdal, Qoyunoğlu, Füzuli, Üsuli, Ruhi, Heyrəti, Yusifi-Sinəçək, Xəyali, Zati, Heydəri, Kəlamı və başqalarının yaradıcılığında Nəsiminin ideyalarının, bədii kəşflərinin, şeir texnikasının təsiri özünü göstərməkdədir. Azərbaycanda doğulub ömrünün mühüm hissəsini – 1497-ci ildə vəfatına qədər İstanbulda yaşamış Bəsinin şeirlərində də Nəsimidən bəhrələnmə özünü aydın şəkildə göstərməkdədir. Bəsinin “Görmədin, ah, yüzi lələmizi” misrasıyla başlanan 5 beytlik qəzəlinin son beytində Nəsiminin “Al ilə alə gözlərin aldı, aldı könlümü” misrasındakı “al” sözündən cinas kimi istifadənin başqa bir variantını görürük. Bəsiri Nəsiminin

***Gülşəni-firdövs edər can bağıni vəsli-həbib,
Atəşi-duzəx qılır həm möhnəti-cövri-rəqib***

-beyti ilə başlanan 7 beytlik qəzəlinə cavab olaraq iki qəzəl yazmışdır. Onlardan birincisi “Kirpigin ucunda, ey ziba həbib”, ikincisi isə “İki surət xubdur Həqdən mənə olsa nəсіб” misrasıyla başlanır. Şeirinin ikinci beytində Nəsimi dərdinə ancaq yarının əlac edəcəyindən, təbiblərin ona heç bir faydası olmadığından danışır:

***Dərdimin dərmaninə heç kimsə bilməz çün əlac,
Yardan özgə nə çarə, söyləgil sən, ey təbib.***

Bəsinin ikinci qəzəlinin üçüncü misrası belədir:

***Etmə zayə mənə sən yox yerə dərmanını,
Dərdməndi-eşqə dərmanımı bulunur, ey təbib.***

Nəsimi bir beytində aşıqlərin gözəlin üzünə baxıb əndəlib-bülbül kimi xoş nəğmələr oxuduğundan bəhs edir:

***Gül üzünə aşiq olub qanda bir üşşaq var
Xoş nəvayi saz edər daim nəvayi-əndəlib.***

Bəsinin cavab qəzəlinə belə beyti vardır:

***Pür dəgil bülbül tənində kim, güli vəsf etməgə,
Başdan-ayağa zəban olmuş çəməndə əndəlib.***

Nəsiminin “Hər nəyə kim, baxır isən, anda sən Allahı gör” misrasıyla başlanan 9 beytlik qəzəli yüksək bədii formada təsəvvüf ideyalarının, vəhdətivücut təliminin təbliğinə həsr edilmişdir. Bəsirət gözü ilə baxmağı bacaranlar görə bilərlər ki, Tanrı həyatın hər bir sahəsində, təbiətdə, bütün kainatda təcəlli edir. Bəsinin bu şeirə yazdığı, “Ey könül, gər Leyliyi görmək dilərsən, yarı gör” misrasıyla başlanan 7 beytlik cavab qəzəli əsasən lirik-aşıqanə mövzuya həsr edilib. Qəzəlin sonundan görürük ki, Bəsiri Nəsiminin təkə bu örnək şeirindən deyil, bütün poetik yaradıcılığından xəbərdar olubdur. Son beytlərdə şair Nəsiminin şeirlərində tez-tez işlətdiyi “eynül-yəqin” (hərfi mənası: gözle görüb yəqin etmə, ciddi surətdə inanma, şübhəsiz, şəksiz) ifadəsini işlədir, hürufi ideyanı səsləndirir: Tanrının nuru insanın üzündə əks olunmuşdur. Müəllif xüsusi olaraq vurğulayır ki, Tanrının insanda təcəllisini hər adam görə bilməz. Burada şair təxəllüsünə əsaslanaraq özünü hikmətləri görə bilən bəsirət əhli ilə birləşdirir. “Bəsiri” bəsirətli, Tanrının təbiətdə, kainatda, insanda təcəllisini görə bilən deməkdir:

***Sürmeyi-eynül-yəqindən, zahida, çək gözünə,
Nuri-Həqqi görmək istərsən, gəl ol didarı gör.
Dost didarın, Bəsiri, görmək istərsən əgər,
Xabi-qəflətdən bəsirət çeşmini uyarı gör.***

Maraqlıdır ki, şair öz təxəllüsünü bəsirət əhli olması ilə bağladığı başqa bir qəzəlinə də hər tərəfi, məscid və meyhanəni dolduran Həqqin nurundan danışır:

***Ey Bəsiri, gər Bəsirət əhlisən, gözünü aç
Ki, doludur nuri-Həqdən məscidü meyhanə həm.***

Bəsinin yalnız Pərvanə nüsxəsində rast gəlinən, “Xəncərinə qarşı vardır bu dili-bibakimiz” misrasıyla başlanan qəzəli qafiyəsi, vəznü, ritmi, bəzi beytlərinə görə Nəsiminin “Dilbərə, şəmsüzzühadır ayəti-rüxsarınız”, “Ey cəmalın əksirəhman, qabi-qövseyin qaşınız” misraları ilə başlanan qəzəlləri ilə uyğun gəlir, bu şeirlərə cavab olaraq yazılmışdır. Lakin burada təsəvvüf, hürufilik ideyaları Nəsimi şeirində olduğu kimi əvvəldən axıra qədər səsləndirilməmişdir. Dördüncü beytdə hürufilik ideyası aydın surətdə ifadəsini tapmışdır. Həqqin nuru insanın üzündə təcəlli edib, aya bənzətmək belə bu uca varlığı alçaltmaq deməkdir:

***Çərx qərbal eylər isə zərrə-zərrə xakimiz,
Nuri-Həqdir arizin, biz ana məhdir deməziz.***

Bu şeirdəki “Başımızdan getmədi eşqin həvəsi, dostum” misrasıyla, ehtimal ki, Həsənoğlunun məşhur qəzəlindəki “Başından getmədi hərgiz sənünlən içdügüm badə” misrası arasında səsləşmə var. Ömər ibn Məzidin “Məcmuətün-nəzair” toplusundan görmək çətin deyil ki, Osmanlı ədəbi mühitində Həsənoğlu tanınırdı.

Bəsiri də Nəsimi kimi “Əfəndi” rədifli qəzəl yazmışdır. Nəsimi şeirini böyük ehtimalla mürşidi Fəzlullaha həsr etdiyi halda, Bəsinin şeiri lirik-aşıqanə mövzudadır.

Bəsiridən başqa XV-XVI əsrlərdə yaşamış bir sıra Azərbaycan, Osmanlı, eləcə də özbək şairlərinin əsərlərində Nəsimi təsirini görmək mümkündür. Tədqiqatçılar Nəsiminin dahi Azərbaycan şairi Füzuli yaradıcılığına təsiri barədə fikir söyləmişlər. Mirzağa Quluzadə “Füzulinin lirikası” adlı monoqrafiyasında yazır: “Nəsimi lirikası Füzuli ədəbi istedadının yetişməsi üçün zəruri bir tarixi mərhələ təşkil edir. Bu iki sənətkar arasında bədii fikrin inkişafı nöqtəyi-nəzərindən qanunauyğun bir əlaqə mövcuddur. Nəsimi və Füzuli Azərbaycan ədəbi-tarixi prosesinin bir-birini tamamlayan iki müxtəlif mərhələləridir. Nəsimi Azərbaycan dilində yaradılmış şeirin bünövrəsini işləyib divarlarını xeyli qaldırmışsa, Füzuli bu imarəti tamamlamaqla bərabər onun bütün zینətlərini vermişdir”. Nəsimidən sonra yaşamış bir sıra sənətkarlarımızın Füzuli yaradıcılığına təsir etdiyini, Füzulinin şeir sənətinin sirlərini, şeir texnikasını öyrənməyə başladığı zaman bu şairlərdən öyrəndiyini, Nəsimi irsindən bəhrələnməyə onlardan nümunə götürdüyünü deyə bilərik. Füzulinin birbaşa Nəsimi əsərlərini oxuyub bəhrələndiyi də şübhə doğurmur. Tədqiqatçılar böyük şairimizin Kişvəri, Həbib, Süruri kimi şairlərin əsərlərindən bəhrələndiyini, onların şeirlərinə nəzirlər yazdığını göstərmişlər. Füzulinin təsirləndiyi sənətkarlardan birinin də Bəsiri olduğunu bildirmək istərdik. Əlbəttə, belə iddianı irəli sürərkən ehtiyatlı olmaq gərəkdir, vəzn, qafiyə, rədif eyniliyinin yüz faiz bir şairin digərinə nəzirə yazdığını demək üçün kifayət etmədiyini də nəzərə almaq lazımdır. Bəsinin şeirlərində elə məqamlara rast gəlirik ki, onun Füzuli yaradıcılığına təsirindən danışmağa imkan verir. Məsələn, Bəsinin “Çərxdir çeşmimi qılan pürab” misrasıyla başlanan qəzəlində belə bir beyt vardır:

***Səni görmək düşümdə mümkün idi,
Neyləyim kim, gözümə gəlməz xab.***

Bu beyt Füzulinin “Leyli və Məcnun” məsnəvisinə daxil edilmiş bir qəzəldəki

***Bu vüsələ yuxu əhvalı demək mümkün idi,
Əgər olsaydı yuxu didəyi-giryanimizə.***

-beytini xatırladır. Vəzn, qafiyə fərqi olsa da Füzulinin Bəsinin bədii kəşfini qəzəlində daha da cilalayaraq, zینətləndirərək yeni biçimdə təqdim etdiyi görünür. Hər iki beytdəki “mümkün idi” ifadəsinin eyniliyi də diqqəti cəlb edir. Bəsinin “Ağarsa gögə şöleyi-ahim şərərəsi” misrasıyla başlanan qəzəlinin vəzn və qafiyə sözləri (şərərəsi, sitarəsi, kənarəsi, parəsi, nəzarəsi, yarəsi) Füzulinin “Xoş gəldi dün ol ayə sirişkim nəzarəsi” misrasıyla başlanan qəzəli ilə eynidir. Bu cür nümunələrin sayını artırmaq olar. İki şair arasındakı yaxınlığı göstərmək üçün bəzi beytləri müqayisə edək:

Bəsiri:

***Məcnun əgərçi padşəhi-mülki-eşq idi,
Şimdi mənəm yerində şəhənşəhi-mülki-qəm.***

Füzuli:

***Sürdü Məcnun növbətin, indi mənəm rüsvayi-eşq,
Doğru derlər: hər zaman bir aşıqın dövranıdır.***

Bəsiri:

*Rüxlərində xalü zülfün pərişan olduğu,
Ey Bəsiri, surəti-hali-pərişanımdurur.*

Füzuli:

*Ey Füzuli, qəmi-hicr ilə pərişandır hal,
Kimsə agah degil hali-pərişanımdan.*

Bəsiri:

*Ey Bəsiri, olmadı ahın müəssir, gərçi kim,
Daşə təsir eylədi ah ilə əfğanın sənin.*

Füzuli:

*Daş dələr ahim oxu şəhdi-ləbin şövqindən,
Nola zənbur evinə bənzəsə beytül-həzənim.*

Bəsinin mübaliğələrindən danışarkən gətirdiyimiz nümunələr iki sənətkarın yaxınlığını göstərən yeni dəlillər olacaqdır. Bu cür nümunələr gətirməkdə məqsədimiz Füzulinin sənət yolunda irəliləyərkən Bəsinin özünə ustad seçdiyini sübut etməkdən ibarət deyil. Dahi Azərbaycan şairi şeirə gələndə farsdilli, ərəbdilli sənətkarlardan da, Lütfi, Nəvai kimi özbək şairlərindən də, Nəsimi, Kişvəri, Həbib, Süruri və s. kimi Azərbaycan şairlərindən də, Osmanlı şairlərindən də sənətin sirlərini, şeir texnikasını və başqa məsələləri öyrənmişdir. Mir Cəlal haqlı olaraq yazır: “Füzulinin bedii surətlərini Nəsimidə, Həbibidə görürük. Bu, Füzulinin qətiyyətlə hazır bir mirasa yiyələndiyi demək deyildir. Bu, böyük şairin əvvəlki ədəbi irsə hörmət və məhəbbətlə yanaşdığını, ondan bir sənətkar kimi istifadə etdiyini, inkişaf etdiyini göstərir. Füzulinin böyüklüyü bir də orasındadır ki, o, öz şeirlərində XVI əsrə qədər ana dilimizdə yazan şairlərin yaxşı təcrübələrini hesaba almış, onu böyük cürət və məharətlə inkişaf etdirmişdi.”

Təzkirələrdə Bəsinin alim, nüktədan şair adlandırılması məlumdur. Qeyd edək ki, Nəsimi, Kişvəri, Həbib, Süruri, Hamidi və başqa şairlərimizin adına da bu epitetləri əlavə etmək olar. “Elmsiz şeir əsası yox divar kimi olur” deyən Füzuli isə XVI əsrin ən böyük alim şairi idi. O, bu məsələdə sələflərinin ənənələrini davam etdirərək onlardan daha irəli getmişdi. Yüksək hiss və duyğuların, dərin düşüncələrin ifadəçisi kimi qəzəl janrına, yaradıcılıqda orijinallığa, şeir mədəniyyətinin, şeir texnikasının inkişafına xüsusi fikir verən Füzuli həm sələflərinin yolunu davam etdirir, həm də özünün təkrar edilməz sənət möcüzəsini yaradırdı. Bəsiri (eləcə də Nəsimi, Həbib, Süruri, Hamidi və s.) kimi ömrünün mühüm hissəsini Osmanlı dövlətində yaşamış sənətkarlarla Füzuli arasında ana dilinə münasibətdə sələf-xələflik əlaqəsini görürük. Osmanlı təzkirəçiləri Azərbaycan türkcəsində yazan Bəsinin sonradan İstanbulda yaşadığı zaman yerli ədəbi mühitə uyğunlaşaraq Osmanlı türkcəsində mükəmməl şeirlər yazdığını göstərir. Lətfi “Təzkirətüş-şüəra”da yazır: “Əksər ovqatın bu diyarda keçirməyin təzi-şeyrdə türki ibarət nəzmləri şivəsin və Rum şairləri işvəsin əda edər və tərzində təriqi-məxsusa gedər”. Lətfi burada şairin özünəməxsus yaradıcılıq üslubuna malik olduğunu da qeyd etmişdir ki, bu barədə daha ətraflı danışacağıq. Səhi bəy “Həşt behişt”də yazır: “Burada şairlərlə eyni dildə danışdığı üçün onlarla arasında çoxlu münazirə və mühavirə olmuşdur. Türkcə şeirləri vardır. Bu səbəbdən şöhrətli Anadolu şairlərindən sayılıb”. Ali “Kühül-əxbar” əsərinin təzkirə hissəsində yazır: “Türki ibarət zəbanı-vüqu dedikləri istiləhatı əcəmliginə görə eyü zəbt etmişdir”. Başqa sözlə, Osmanlı təzkirəçiləri iddia edirlər ki, Azərbaycan türkü olan Bəsiri İstanbulla gəldikdən sonra əsərlərini gözəl mənimsədiyi osmanlıcada yazmışdır. Lakin bu fikirlə razılaşmaq mümkün deyil. Qeyd edək ki, bir sıra

Osmanlı müəllifləri eyni fikirləri Nəsimi, Həbib, Süruri, Hamidi, Füzuli və başqa Azərbaycan şairlərinə də aid edirlər. Bəsiri öz şeirlərinin dili barədə bir fikir söyləməsə də, Füzuli söyləmişdir. Füzulinin dili ilə Bəsiri dili arasında yaxınlıq olduğuna görə Füzulinin divanının dibaçəsində dediklərini sitat gətiririk: “Təvəqqö budur ümumən əhaliyi-İzzü etibardən, xüsusən büləğayi-Rum və füsəhayi-tatardən ki, əgər şahidi-hüsni-ibarətimdə ol diyarın əlfazü ibarətindən zivər olmasa və müxəddəreyi-nəzmim ol mülklərin lətaifü zərbül-məsəllərindən zinət bulmasa bu daini məzur buyuralar. Füzuli açıq-aydın bildirir ki, əsərləri dil, poetik ifadə tərzini baxımından Rum (Osmanlı) və tatar (özbək) sənətkarlarının dilindən müəyyən qədər fərqlənir. (Bu, dahi Azərbaycan şairinin əsərlərinin Türkiyə, Orta Asiya və digər türk məmləkətlərində bu günə qədər böyük məhəbbətlə oxunmasına maneə olmamışdır). Dolayısıyla şair özünün Azərbaycan türkü, dilinin də Azərbaycan türkcəsi olduğunu bildirməkdədir. Orasını da qeyd edək ki, Osmanlı təzkirəçisi Riyazi Bəsirin bağdadlı olduğunu yazmışdır ki, bunun da əsas səbəbi, fikrimizcə, onun əsərlərinin dilinin Füzuli və başqa bağdadlı Azərbaycan şairlərinin dilinə yaxın olmasıdır. Məlum olduğu kimi, XV-XVI əsrlərdə Bağdadda fəaliyyət göstərən türkdilli şairlərin əksəriyyəti azərbaycanlı idi və onlar ədəbiyyatımızın Bağdad ədəbi məktəbi qolunun nümayəndəsi hesab olunurlar. Bəsirin bağdadlı olması məsələsinə ən tutarlı cavabı bağdadlı olan Əhdi Bağdadi “Gülşəni-şüəra” təzkirəsində vermiş, şairin Ruma - Osmanlı dövlətinə köçmüş əcəm - azərbaycanlı olduğunu bildirmişdir. Ədalət xatirinə deməliyik ki, Nəsimi, Qazi Bühranəddin, Füzuli və bir sıra digər şairlərin Azərbaycan türkü olduğunu göstərən Fuad Köprülü, İsmayıl Hikmət Ertaylan kimi böyük türk alimləri də vardır. Fuad Köprülü ilk dəfə 1926-cı ildə Bakıda çap edilmiş “Azəri ədəbiyyatına aid tədqiqlər” adlı əsərində XIII-XIV əsrlərdən osmanlı dilindən fərqlənməyə başlayan Azərbaycan türkcəsinin Şimali və Cənubi Azərbaycanda, İrənin bir sıra bölgələrində, Şərqi Anadoluda geniş yayıldığını qeyd edir. Alim Nəsimi və Füzulidən danışarkən onların osmanlı ədəbiyyatına da güclü təsir etdiyini göstərir. Təbii ki, Nəsimi və Qazi Bühranəddindən üzübəri Osmanlı şairlərinin yaradıcılığına təsir etmiş görkəmli Azərbaycan sənətkarları, bu ölkəyə mühacirət edərək müəyyən mövqeyə sahib olmuş Arifi, Bəsiri, Bidari, Həbib, Süruri, Xəzani, Xəlifə, Hamidi, Niyazi, Şahi və başqaları Osmanlı şeir dilinə də təsir etmişlər. Yəni, Osmanlı poeziyasının, şeirinin dilinə Azərbaycan ədəbi dilinin təsirini də nəzərə almaq lazımdır. Fikrimizcə, Osmanlı təzkirəçiləri Osmanlı ədəbi dilinə Azərbaycan türkcəsinin təsirini nəzərə almadıqlarına görə Bəsiri kimi şairlərimizin dilini sırf Osmanlı dili kimi təqdim etmişlər. Məsələn, bu faktı necə görməmək olar ki, Bəsirin (eləcə də Nəsimi, Həbib, Süruri, Füzuli və s.) dilində osmanlıcada olan feilin indiki hal şəkilçisi -yor işlədilmir, hər yerdə -ır, -ir, -ur, -ür şəkilçisi işlədilir. Bəsiri bir müddət Xorəsanda yaşamasına, Nəvai və başqa özbək şairləri ilə ünsiyyətdə olmasına baxmayaraq, onların dilindən o qədər də təsirlənməmişdir. Onun şeirlərinin dilindəki bəzi cığatay elementləri Osmanlı və Azərbaycan ədəbiyyatında bir dəb əlaməti idi. Osmanlı dövlətində qalıb yaşamağa məcbur olduğu zamanda isə sənətkar bir sıra mühacir şairlərimizin üsulundan istifadə etdi, Azərbaycan və Osmanlı şeir həvəskarlarının eyni dərəcədə anladığı dildə yazdı. Sırf Osmanlı elementləri onun şeirlərinin dilində o qədər də çox deyil, demək olar ki, həmin dövrdə Azərbaycanda yaşayan şairlərininki qədərdir (bəlkə bir az çox). Bəsiri şeirlərini əslində iki qardaş ölkənin şeir həvəskarları üçün yazırdı. Qeyd etdiyimiz kimi, böyük Füzuli türk divanının dibaçəsində şeirlərinin dilində Osmanlı və cığatay elementlərinin kifayət qədər olmadığını göstərmişdir. Lakin

o da Osmanlı oxucusunun onu asanlıqla başa düşməsinə çalışmışdır. Osmanlı dövlətinə mühacirət etmiş şairlərimizin, eləcə də Bağdadlı şairlərimizin əsərlərində bu təmayülü müşahidə etmək mümkündür. Bəsiri (1466-1534) kimi Füzulinin (1494-1556) də doğum tarixi dəqiq deyil. Bəsinin Füzulidən təxminən 20-25 il öncə dünyaya gəldiyi ehtimal olunur. Bu şairlərin hər ikisinin ortaq yaşadıkları dövr də olmuşdur. Hər iki şair Sultan Süleyman Qanuniyə (1520-1566) qəsidə həsr edib. Sultan Süleyman 1534-cü ildə Bağdada daxil olarkən Füzuli ona qəsidə həsr etmiş, həmin il Bəsiri vəfat etmişdir. Müəyyən vaxt kəsiyində Bəsiri Füzulinin yaşlı müasiri olmuşdur. Lakin bununla bərabər, Füzuli istər poeziyamızın, istərsə də ədəbi dilimizin inkişafı baxımından yeni bir mərhələni təşkil edir. XV əsrin sonları - XVI əsrin əvvəlləri ədəbiyyatımızda qəzəl üslubunun geniş təsir dairəsinə sahib olması qəzəl dilinin sadələşməsi ilə əlamətdardır. Professor Əzəl Dəmirçizadə "Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi" adlı monoqrafiyasının birinci hissəsində yazır: "Bu dövrdə yetişmiş elə bir şair tapmaq olmaz ki, qəzəl yazmamış olsun. Bəlkə də o zaman qəzəl yazmayan şair hesab etməmişlər. Demək olar ki, Füzulinin uşaqlıq və yeniyetməlik dövrü məhz qəzəlin çox yayılma və sürətlə inkişaf etmə dövrü olmuşdur və Füzuli də ən mahir qəzəl şairi olmağın əhəmiyyətini, zəruriliyini, görünür, mühitin, zamanın meyillərindən dərk etmişdir... Ümumiyyətlə, bu üslubun yeni, yüksək zirvəyə qaldırılması Füzuli yaradıcılığı ilə üzvi surətdə bağlıdır. Lakin bu mərhələnin Füzuliyə qədərki müddətdə qəzəl üslubunda irəliləmə pilləcikləri mahiyyəti daşıyan dəyişikliklər və inkişaf istiqamətli bəzi əlamətdar cəhətlər də olmuşdur". Tədqiqatçı qəzəl üslubunun Füzuliyə qədərki mərhələsinin əsas əlamətlərini dilin sadələşmə və səlisləşməsində, türk mənşəli nitq hissələrindən istifadənin sayının artmasında, şeirlərdə daha çox dildə vətəndaşlıq hüququ qazanan, anlaşılan ərəb-fars söz və ifadələrinin işlədilməsində, Nəsimi və Qazi Bühranəddində olduğu kimi, ya sırf türk mənşəli, ya da ərəb və fars sözlərindən formalaşmış analitik feyllərdən qafiyə yaradılmasında, müəyyən qədər cığatay sözlərinin işlədilməsində görür. Məhəmməd Bəsiri Kişvəri, Həbib, Süruri, Hamidi, Xətai, Xəlili və başqaları ilə bərabər, Füzuliyə qədərki XV-XVI əsrlər Azərbaycan, eləcə də Osmanlı şeir dilinin xəlqiləşməsində mühüm rol oynamışdır. Şairlər və tədqiqatçılar türk dilləri arasında meydana çıxan fərqləri göstərsələr də, alimlər bunu da göstərirlər ki, XVI-XVII əsrlərə qədər türk (oğuz) dilləri arasında ümumiliklər çox olmuşdur. Bu səbəbdən ömrünün əsas hissəsini İstanbulda yaşamış Bəsinin Azərbaycan və Osmanlı ədəbi dillərini imkan daxilində inkişaf etdirməsi fikri qeyri-adi görünməməlidir. XIII-XIV əsrlərlə müqayisədə XV-XVI əsrlərdə klassik poeziyanın dilində ərəb-fars mənşəli söz və ifadələr daha çoxdur. Əlbəttə, bu sözlərin içində oxucunun anladığı, dildə vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərin kifayət qədər çoxluğu da inkaredilməz faktdır. Dövrün türkdilli poeziyasının təkraredilməz simasını müəyyən edən türk mənşəli söz və ifadələr kifayət qədər geniş istifadə edilirdi. Bəsinin əlimizə çatmış qəzəllərində türk mənşəli rədif sözləri əksəriyyəti təşkil edir. Bunlar aşağıdakılardır: ana, mənə, sənə, tut, görgəc, yox, yetər, bilir, öldürür, gör, durur, bənzər, var, vardır, etməz, gərək, derəm, etdim, eylədin, sənin, ikən, qılan, mən, eyləyən, üçün, bizə, ilə, olmadı, çələbi, sözünü, oldı, düşdi, sıxıldı. Şair anadilli şeirlərində "Doğruya zaval yoxdur" atalar sözündən, əldən qoymamaq, bağı dəlinmək, yaxıb-yandıрмаq, Nuh tufanı qoparmaq, göz ucu ilə nəzər etmək, səbri dağıtmaq, könlü açıq tutmaq, özünü yerdən-yerə vurmaq, qan ağlamaq, üzünə qarşı əhvalını söyləmək, soyuq dəmir döymək (əziyyətli iş görmək mənasında), yegregin Allah bilir (yaxşısını Allah bilir), basıcı hərami (yol kəsən, quldur) və s. kimi danışıq dilindən gələn

ifadələrdən geniş istifadə etmişdir. Sonrakı dövrlər yazılı abidələrimizdə işlənməyən, lakin XV-XVI əsrlərdə yazılmış əsərlərdə təsadüf edilən, təqlid etmək, özünü oxşatmaq mənasını verən “öykünmək” feili Bəsirin şeyrlər toplusunda dəfələrlə işlədilmişdir. “Mah öykünməz camalın şəm`inə yüz vəchlə” misrasında müəllif məşuqəsinə deyir ki, ayın özünü üzünün şamına, yəni sənin gözəlliyinə bənzətməsi mümkün deyil. Bəsirin bəzi şeyrlərində “Kibi” qoşması ilkin variantda, “biki” kimi işlədilir. Bəsirin dilində müştərəklik, ortaqlıq, yoldaşlıq bildirən -daş şəkilçisinin köməyi ilə yaranmış düzəltmə isimlər maraqlıdır. Tədqiqatçılar haqlı olaraq göstərir ki, -daş şəkilçisi sırf türk mənşəlidir, -da+eş hissələrindən ibarət olmuşdur; -da ismin yerlik halını bildirir, -eş isə yoldaş, ortaqlıq deməkdir. Şairin anadilli şeyrlər toplusunda “yoldaş”, “qardaş”, “sirdaş” sözlərindən çox istifadə edib. “Yoldaş” sözü daha çox işlədilib. Bəsirin elə qəzəli var ki, bu sözdən orada üç dəfə istifadə edilib. “Qan yalaşma qardaş” ifadəsi diqqəti cəlb edir. (Tehran Milli Kitabxanası nüsxəsində bu ifadə “qan yaşına yoldaş” kimi gedib). Fikrimizcə, bu ifadə iki nəfərin bir-birinin qanını dilinə vurmaqla qardaşlaşmasından ibarət qədim ayinlə bağlıdır. Həmin ayin sonralar yaddan çıxsa da, ifadə daşlaşaraq XV-XVI əsrlər yazılı abidəsinə düşmüşdür. Qezəllərdə rast gəldiyimiz “addaş” (sonralar “adaş” şəklinə düşmüşdür) və “boydaş” sözləri Bəsirin dilində -daş şəkilçisi ilə söz yaradıcılığı prosesinin davam etdiyindən xəbər verir:

***Daşlarla döyündüyün Bəsiri,
Fərhad görürsə, deyə addaş...***

***Sərvqədlər gərçi çoxdur,vəli,
Sana boydaş olmaz bir sərvqənd.***

Sonuncu örnekdə Rəddüs-sədr aləl-əcuz poetik fiqurundan istifadəni görürük. Beytin birinci sözü sonda təkrar edilmişdir.

Bəsirin əlimizdə olan əsərləri onu Füzuliyə qədərki poeziyamızda Kişvəri, Həbib, Süruri, Xətai ilə bərabər, qəzəl janrını inkişaf etdirmiş sənətkarlardan saymağa imkan verir. Qəsidələri və nəsr əsərləri də olan şair sözün həqiqi mənasında qəzəl ustadıdır. Bəsirin anadilli qəzəlləri dünyəvilik, nikbin ovqatı, dilinin sadəliyi, səlisliyi, ahəngdarlığı ilə diqqəti cəlb edir. Herat ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndələri - Əbrürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Hüseyn Bayqara, Binayi, bir sıra Azərbaycan və Osmanlı şairləri ilə ünsiyyətdə olmuş, onların köməyi ilə poeziya sənətinin sirlərindən aqah olmuş şairin hər əsərində onun şeir texnikasına məharətlə yiyələndiyi görünməkdədir. Məlum olduğu kimi, yarandığı dövrdən qəzəl nəzm şəklinin əsas mövzusu məhəbbətin tərənnümü olmuşdur. Zaman ötdükcə təsəvvüfi, irfani eşq Yaxın və Orta Şərq xalqları poeziyasında özünə möhkəm yer tutmağa başlayır. Bəsirin şeyrlərində real hisslər, yaşantılar, duyğular orijinal bədii təsvir vasitələri ilə ifadəsini tapır. İsmayıl Hikmət “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabında şairin yaradıcılığı barədə yazır: “Bu qəder var ki, daha çox həyati gedişlə getmiş və özünü mümkün olduğu qədər təsəvvüf pəncəsindən qorumuşdur. Onda Dördüncü Muradın həzl və həcvə meyyal və məddah ruhunu görürüz. Bir fərqi var isə, o da Bəsirin daha şux, daha səyyal, daha məzaccir, və uysal olmasıdır. Nəf`inin ovqatı, qüruru onda yoxdur”. İ.Hikmət burada Bəsiri yaradıcılığının səciyyəvi cəhətləri barədə əsasən düzgün fikirlər söyləsə də, onun bütün dedikləri ilə razılaşa bilmirik. Doğrudan da, şairin əsərlərində daha çox dünyəvilik üstündür. Onun şeyrlərindəki şuxluğu, nikbinliyi də aydın şəkildə görürük. O, doğrudan da həzl və həcvə, satira və yumora meyil edən və uysal-vəziyyətə uyğunlaşmağı bacaran şair olmuşdur. Məddahlığına gəlincə, ədalət

xatirinə demək lazımdır ki, dövrün əksər sənətkarları, o cümlədən, Füzuli də, Nəf'inin özü də bundan kənarında qala bilməmişlər. Məlum məsələdir ki, şairlər həyatlarını, heç olmasa, minimum dərəcədə təmin etmək üçün hökmdarlara, yüksək vəzifəli şəxslərə mədhiyyə yazmağa məcbur idilər. Buna görə onlara qürursuz demək olmaz. Vəziyyətə uyğunlaşmağa gəlincə, bəlli olduğu kimi, Bəsiri mühacir idi, İstanbula Azərbaycandan, Təbrizdən gəlmişdi, burada onun heç kimi yox idi. O, özünü və ailəsini təmin etmək üçün imkanlı şəxslərlə tanış olmağa, onların məclislərində iştirak etməyə, köməklərindən bəhrələnməyə məcbur olmuşdur. Bəsinin ünsiyyətli xasiyyəti və istedadı hesabına XV-XVI əsrlər Osmanlı cəmiyyətində tanınması, buranın ədəbi-mədəni həyatında oynadığı rol gözlərimiz önündə canlanır. İ.Hikmət Bəsinin şeirlərinin dilinin sadəliyi barədə yazır: "Dili zamanındakı bir çox şairlərdən hətta özündən sonra gələn şairlərdən çoxunun dilindən sadə olub asanlıqla anlaşılır". Şairin əsərlərini oxuduqca bu sözləri təsdiqləməli oluruq. Onun "Əfəndim" rədifli qəzəlində aşiqin ürəkdən gələn bir səmimiyyətlə, sadə, anlaşılıqlı, müasir oxucuların da asanlıqla anlayacağı bir dillə sevgilisindən şikayəti səslənməkdədir:

***Bizimlə işin cəfa, əfəndi.
Adəmmi dözər buna, əfəndi.
Səndən necəsi vəfa uma dil,
Çün ömürdə yox vəfa, əfəndi.***

Bəsinin şeirlərində işlətdiyi ərəb-fars söz və ifadələrinin çoxu bu gün də dilimizdə işlənir:

***Qəmi-hicrində işim naləvü ah,
Nedəyim, kimsə yox halımdan aqah.
Mənə der eşqdən qıl tövbə zahid,
Necə tövbə, der: əstağfirullah.
Münəccim xal ilə zülfün görə, der:
Doludur fitnəsilə, ah, bu mah.***

Burada sırf danışiq dilinin sadəliyi diqqəti cəlb edir. Sonda münəccimə müraciət edən lirik qəhrəman belə bir cavab alır: bu xal ilə zülfün sahibi olan mah (gözəl –mah-ay ilə səma cismi mah-ay eyniləşdirilir) fitnə ilə doludur, yəni bu eşqin sonu təhlükəlidir. Bəsinin bir müddət sonra Füzuli də "Görünür" rədifli qəzəlində münəccimə müraciət edir və tale evində (talelərin yazıldığı yerdə - fələkdə) bu eşqin sonunun qan göründüyü cavabını alır:

***Sordum əhvalımı eşqində münəccimlərdən,
Baxdılar tale evinə, dedilər qan görünür.***

Şairin qəzəllərini oxuduqca belə qənaətə gəlirik ki, sadə, danışiq dilinə yaxın bir dildə yazmaq onun fərdi yaradıcılıq üslubunun səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Onun şeirlərində dilin sadəliyi ilə yanaşı, qələmə alınan mətləblərin gündəlik həyatla bağlılığı diqqəti çəkən məqamlardandır:

***Həmdəm kiminlə olurdum, gər ney olmasa,
Könlüm nə ilə əylənilirdi, mey olmasa.
Hicr olmasa, vusal da olmazdı qaliba,
Olurmidi bahar cahanda dey olmasa.***

"Nə qəzəl kim denilür ol üzü gözü qaş üçün" deyən şair aydın surətdə bildirir ki, şeirlərini həyatda olan real bir məşuqəyə həsr etmişdir. Şeirlərindən birində Bəsiri eşqində çəkdiyi cəfaları, əzabları sadalayır və bunları taleyin mərhəməti kimi qəbul edir:

***Gəh cövrü gəh cəfavü dəmi zülmü gəh sitəm,
Çoxdur kərəmlərin, mən anın qansını deyəm.***

Sevgisi yolunda çəkdiyi cəfalara həyati bir norma kimi adət etmiş şair onu eşq dərindən müalicə etmək istəyən təbibə “başımızı ağrıtmı” deyir:

***Biz anın dərdinə adət etmişüz,
Başımız ağrıtmı, billah, ey təbib.***

Bəsinin qəzəllərində ifadə etdiyi arzu və diləkləri həyatidir, istəkləri hər kəsin qəlbinə yaxındır. Şeirlərindən birində şair xoş, mülayim xasiyyətli bir yarı, həmdəmin olmasını yalnız onun özü üçün deyil, hər kəs üçün ən böyük arzu, ən böyük var-dövlət olduğunu bildirir:

***İnsana cahan içrə budur dövləti-üzma,
Bir yarı-mülayimlə müqarın ola daim.***

Bununla yanaşı, şairin yaradıcılığında təsəvvüfün, irfanın da müəyyən dərəcədə yer tutduğunu, onun vəhdəti-vücut təlimini qəbul etdiyini görürük:

***Daxi təsdi etməz oldı kəsrəti-rənci-xumar,
Ey könül, meyxaneyi-vəhdət olalı məskənin.***

Bəsinin əvvəldən sona qədər irfana həsr edilmiş şeiri vardır:

***Yardan özgə bu könül xanəsində kimsə yox,
Şükr kim əğyardan xali olubdur xəlvətim.
Xəlvəti-üns içrə tənha sanma, ey zahid, mən,
Qüdsivü ruhanilərdir hər gecə həmsöhbətim.
Mən fəna meyxanəsinin rindiyəm, ey müğbəcə,
Olicək xişti-səri-xüm ilə lövhi-türbətım...***

Bəsiri yaradıcılığında özündən əvvəl yaşamış və ya çağdaşı olan sənətkarların yolu ilə getməmiş, yalnız özünün yeni, orijinal fikirlərini ifadə etməyə çalışmışdır. Qəzəllərindən birində o, deyir:

***Məniyi-xasdır, Bəsiri, sözün,
Hiç divandan istiarən yox.***

Burada “istiare” sözünün hərfi mənası – götürmə nəzərdə tutulur. (Bir əşya və ya canlının xüsusiyyətlərinin başqasına aid edilməsi istiare poetik fiqurunun səciyyəvi cəhətidir). Şair burada heç bir sənətkarın şeirlər toplusu - divanından nəyisə götürmədiyini, iqtibas etmədiyini bildirir. Bəllidir ki, şairlərin özlərini öyən, fəxriyyə xarakterli şeir və beytləri az olmayıb (bu məsələdə Füzuli də istisna deyil). Bəsinin bu ənənəyə uyğun olaraq yazdığı beytlərdə onun sənətə, sənətkara baxışlarının da ifadəsini görürük. Şair şeiri qızıla, özünü isə qızılı qiymətləndirən sahibəyara bənzədərək deyir ki, qızılı, var-dövlətim olmasa da, qiymətdə qızıla bərabər olan şeiri düzgün dəyənləndirməyi bacarıram:

***Zər nəqdi gərçi yoxdur əlində Bəsinin,
Əsar təqdirinin hələ sahibəyərdir.***

Şair bildirir ki, hər kəs onun şeirini anlaya, əsl qiymətini verə bilməz, onun həqiqi sənətini bundan əgah olanlar qiymətləndirə bilər:

***Ey Bəsiri, nə bilir sözünü hər qafil kim,
Əhli-təhqiq sözün mərdümi-əgah bilir.***

Fəxriyyə xarakterli bir qəzəldə şair bəlağət mülkünün sərvətlərindən, müasir sənətkarlardan üstün olduğunu, elm, maarif dənizinin dərinliklərinə baş vurduğunu elan etməkdədir:

***Bənəm ol mərdi-xəşm bu tiği-tizi nəzmimlə,
Bəlağət mülkünün sərvətlərin cümlə zəbun etdim .
Bənəm ol aşınayi-lücceyi-bəhri-maarif kim,
Neçə qəvvəsi-bəhri-nəzmi anda sərnigun etdim.***

Bəsiri ustad sənətkar olmaq üçün elmin, maarifin dərinliklərinə baş vurmaqdan danışır: Bir müddət sonra ədəbiyyata gələn Füzuli də bu fikri təsdiqləyir, türk divanının dibaçəsində şeirinin elm və maarifdən xali olmamasına çalışdığını deyir.

Bəsiri qəlb şairidir, insanın hiss və həyəcanlarını, sevinc və kədərini, həyatdan feyz almasını, tənhalığını ifadə etmək ustasıdır. Şeirlərindən birində, o, elan edir ki, eşq həyəcanlarımı bölüşəcəyim bir həmsöhbətim, həmdərim vardır, o da könlümdür:

***Şərhi-dərdi-eşqi axır kimə təqrir eyləyim,
Bir könül adlı müsahib, dərdməndim var ikən.***

Dövrünün bir sıra digər şairlərindən şüxluğu, nikbinliyi ilə seçilən Bəsiri bəzi şeirlərində ələmlə, qəmlə dostluq etdiyini, həyat yolunda onları səfər yoldaşı seçdiyini bildirir:

***Fəğan ənisi-şəbü ruzü nalə həmnəfəsim,
Ələm müsahibü qəm yarı-mehribanımdır...***

***Ədəm yolunda yoldaşım qəmindir,
Səfər müşküldürür olmasa yoldaş.***

Bununla bərabər, şairin nikbinliyi, həyata yumorla yanaşması əsərlərindən görünməkdədir. Onun türkcə şeirlər toplusuna daxil edilmiş, sevdiyi və xoşuna gəlməyən xörelərdən danışdığı iki qəzəli yumoru, həyatdan ləzzət almaq həvəsi ilə diqqəti cəlb edir:

***Bulqur aşını sevməzəm, Tanrım ana irgürməsin,
Danə birincün quluyam, şorbayı gözüm görməsin.
Mən qəlyənin dərvişiyəm, həm salmanın üftadəsi,
Bumbar inən salınmasın, börek inən üfürməsin...
Miskin Bəsiri könlünü mantuya məva eylədi,
Ya Rəbb, kələm şorbasını göstərmə, konu görməsin.***

Bu şeirlər şairin yumoristik mövzuda yazdığı "Bənginamə" əsərinə də daxil edilmişdir.

Bəsirin nüktədanlığı satirik şeirlərində, həcvlərində də, lirik qəzəllərində də özünü göstərməkdədir. Qaziəskər vəzifəsinə təyin edilmiş Zeyrekoğluna şair bir mədhiyyə qəsidəsi yazır. Zeyrekoğlu əvəzində caizə verəcəyini vəd etsə də vədini "unudur". Bəsiri bu "unutqanlığa" iki kiçik qitə həsr etmişdir. Onlardan biri belədir:

***Zeyrekoğluna şairin birisi,
Mədh ilətdi, çün dövlətdə idi.
Gər sorarsan nə verdi caizəsin?
Lütfələr etdi, vədələr verdi.***

Burada şair Zeyrekoğlunu heç bir sözlə pisləmir, lakin sonda müəllif kinayə tərzilə "vədədən başqa heç nə verməyən" dövlət məmurunun xəsisliyini ifşa etmiş olur. Bəsirin bu və başqa həcv xarakterli, eləcə də yumoristik şeirlərini örnək gətirən osmanlı təzkirəçiləri şairin nüktədanlığından danışarkən onun incə eyhamlı, kinayəli fərdi yaradıcılıq üslubunu nəzərdə tuturlar.

XV-XVI əsrlər poeziyasının janrlar iyerarxiyasında qəzəlin mövqeyi daha da möhkəmlənir. Qəzəlin mövqeyinin möhkəmlənməsində Füzuli və onun ədəbi məktəbinin nümayəndələri mühüm rol oynasalar da, bu nəzm şəklinin inkişafında daha öncəki sənətkarların, o cümlədən, Bəsirin də müəyyən xidmətləri olmuşdur. Qəzəl dilinin sadəliyinə, səlisliyinə, türk mənşəli sözlərin işlədilməsinə xüsusi fikir verən Bəsiri, lakonikliyə, fikri qısa və aydın ifadə etməyə çalışırdı. Onun qəzəllərinin çoxu beş beytdən ibarətdir. Fikrimizcə,

nüktədanlığı, incə yumoru, sərrast satirik qələmi, eləcə də lakonikliyi onun əsərlərinin Osmanlı təzkiyəçiləri, şairləri və şeir həvəskarları (o zaman məmurlardan tutmuş hökmdarlara qədər şeir yazırdılar) tərəfindən yüksək dəyərləndirilməsinin əsas səbəbi idi. Şərq poetikasında bitkin bir fikri ifadə edən beyt Avropa poeziyasındakı şeirə bərabər hesab edilir. Bəsirin beytlərini şeirlərindən çıxararaq təqdim etdikdə özünün poetik, fəlsəfi, etik, ibrətamiz-nəsihətamiz mənası olan bir şeirə (təkbeytə) çevrilir. Şairin qəzəllərinin birinci beytləri-mətlələri xüsusilə diqqətəlayiqdir. Şərq poetikasında hüsni-mətlə və ya hüsni-ibtida ilk beytin forma və məzmunca diqqəti cəlb edən, digər beytlərdən seçilən, fərqli olması tələbinə cavab verən poetik fiqurdur. Şairin qəzəllərindən bir neçə mətləni nümunə gətirək:

***Kirpigin sehr oxudur, əbrulərindir yay ana,
Bir bənim kibi bəlakeş uğrar isə, vay ana.***

***Şol nazənin ki, dili-zarım aşınadır ana,
Bəlayi gör ki, gözəllər də mübtəladır ana.***

***Arifə dövlətdən istiğna kibi dövlətmi var,
Tərki-ləzzəti-cahan etmək qədər ləzzətmi var.***

***Tiri-cəfa ilə ürəyim parə eylədin,
Bir yarə bitmədən dəxi bir yarə eylədin.***

***Xəlqi-cahan sözi bu kim, qəm adəm öldürür,
Canım bədəndə olmayacaq, qəm nəm öldürür.***

Bəsiri beytlərində həyati bir obraz yaratmağı, psixoloji durumu təsvir etməyi bacaran sənətkardır. O, şeirində lirik qəhrəman - aşiqin eşqində qeyri-müəyyən vəziyyətini belə şərh edir:

***Sənin dərdindən, ey şuxi-cəfakar,
Bəla bu kim, nə sağam mən, nə bimar.***

Bir yandan aşiqin dostu-məşuqəsi, digər tərəfdən düşməni-rəqib ona əziyyət verirlər. İki zərbə alan aşiqin vəziyyətini Bəsiri belə təsvir edir:

***Bir yana tən-rəqibü bir yana cövrün sənün
Dad əlindən dustun, fəryad əlindən düşmənin.***

Burada “dust” və “düşmən” sözləri ilə təzad bədii ifadə vasitəsi yaradılmışdır. Bəsirin şeirlərində hüsni-mətlə, təzad, təkrir, cinas, təşbih, ləffü nəşr, rəddüs-sədr aləl-əcuz, mübaligə, touzi, hüsni-təlil bədii ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə edilmişdir. Aşağıdakı beytdə təkrir, cinas və hüsni-təlil poetik fiqurlarından istifadəni görürük:

***Səba bu rəşkdən kim, öpdüm izin,
Özün yerdən-yerə vursa, yeri var.***

Şair gözəlin izini öpdüyünə görə səba yeli qısqanclığından özünü yerdən-yerə vurur, yəni bərk əsməkdədir. “Səbəb və bəhanə gətirməyin gözəlliyi” demək olan hüsni-təlildən istifadə zamanı bir əlamət və ya hərəkət, keyfiyyət (burada aşiqin gözəlin ayaq izlərini öpməsi) başqa əlamət və hərəkətə (burada səbanın qısqanclıqdan bərkdən əsməsinə) səbəb olur, nəticədə ikiqat təsvir özünü göstərir. Beytdə “yer” sözünün iki dəfə işlədilməsi təkrir sənətinin əlamətidir. “Yeri var” ifadəsində “yer” sözü başqa mənada (yəni, başadüşüləndir) işlədilmişdir. Beyt daxilində eyni cür səslənən, yazılan fərqli mənalı sözlərin işlədilməsi cinas sənətinin əlamətidir. Təşbih poetik fiqurundan istifadəyə nümunə:

***Yaşım hicrində cuyi-abə bənzər,
Gözüm ol abdə girdabə bənzər.***

Aşiqin göz yaşı axar suya, çaya, gözü isə bu çaydakı girdaba, burulğana bənzədilmişdir.

Ləffü nəşr poetik fiqurundan məharətlə istifadəyə nümunə:

***Məni gördükcə xəlq onunla derlər,
Ənis olmuş, görün, Məcnuna ahu.***

Birinci misradakı mən (aşiq) və o (məşuqə) sözləri ikinci misradakı Məcnun və ahu (ceyran) sözləri ilə əlaqələndirilmişdir ki, bu da ləffü nəşrin əlamətidir.

Rəddüs-sədr aləl-əcuz poetik fiqurundan (beytin birinci sözünün sonda eyni mənada işlədilməsi) istifadəyə örnək:

***İntizarı öldürür hər dəmdə min kərrə məni
Həq demişlər kim, ölümdən betərdir intizar.***

Bəsiri şeirindəki mübaliğələr yüksək poetikliyi ilə diqqəti cəlb edir. Füzulinin bir sıra mübaliğələri ilə onunkular arasında müqayisə aparmaq olar.

***Ey Bəsiri, sərbəsər xakistər olar kainat,
Düşsə aləm içrə ahim atəşindən bir ləhib.***

***Tənuri-atəşi-qəm oldu sineyi-suzan,
Onun içindəki od şöləsi zəbanımdır.***

***Ahım şərərəsi necə yaxmaya aləmi,
Bir oddur ol ki, duzəx onun bir şərərıdır.***

***Atəşi-dil eylədi kül aləmi sərtasər,
Nuh tufanın qopardı didəyi-nəmnakımız.***

***Ey Bəsiri, olmadı ahım müəssir, gərçi kim,
Daşa təşir eylədi ah ilə əfğanın sənin.***

Şairin müxtəlif tarixi hadisələrə həsr edilmiş maddəyi-tarixləri də Osmanlı müəllifləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Şeirlərini araşdırdıqda görürük ki, Bəsiri Kişvəri, Həbibbi, Süruri, Xətai, Hamidi və başqaları kimi Nəsimidən sonrakı, Füzulidən öncəki dövr ədəbiyyatımızın, XV-XVI əsrlər poeziyamızın görkəmli nümayəndələrindən biri olmuşdur. Onun əldə olan şeirlərinin toplanaraq bir kitab halında nəşri və ətraflı tədqiqi dövrün ədəbiyyatının öyrənilməsi, şairin ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi baxımından böyük maraq kəsb edəcəkdir.

